

GRÖNLUNDSORGELN I BERGSHAMMARS KYRKA

*Historik och beskrivning
Nedtecknat av Nils Hedblom*

Förord

Orgeln i Bergshammars kyrka är en skapelse av orgelbyggaren Olof Grönlund, Gammelstad, Luleå. När arbetet med orgeln hade påbörjats, avled Olof Grönlund helt hastigt, 46 år gammal.

Efter att under tidigare år ha byggt orglar av romantisk typ, gjorde han en helomvändning och övergick till att bygga orglar med mekanisk traktur, liksom man gjort i äldre tider. Även beträffande orgelns klang ändrade han sig helt och intonerade sina orglar, så att orglarna fick den klang, den verkliga orgelklangen, som klingade under 1700-talet och tidigare. Under 1940- och 1950-talet gjorde sig Olof Grönlund känd som en av de främsta orgelbyggarna som någonsin funnits i Sverige.

Många ville t o m jämföra honom med Johan Niclas Cahman. De orglar, som Olof Grönlund byggde under sina senare år, är alla osignerade liksom orgeln i Bergshammars kyrka. För att Olof Grönlunds namn skall bli bevarat i samband med orgeln i Bergshammars kyrka, har jag gjort denna sammanställning om orgelns historia.

Bergshammar i februari 1989

Nils Hedblom

- Skolkantor i Bergshammar 1949 - 74.
 - Lärare i Österlövsta 1936 - 49
- Organist i Leufsta Bruks kyrka 1942 - 49.

Bilageförteckning

Bilaga 1 Invigningen 1957-04-14, Tidningsreferat

Bilaga 2 Olle Grönlund in memorian av Gunnar Nyman

Bilaga 3 Olle Grönlund in memorian av Ejnar Eriksson

Bilaga 5 Bilder

Bilaga 4 Einar Erics

OBS, bilagorna ingår endast i den tryckta beskrivningen

Grönlundsorgeln i Bergshammars kyrka

Då jag 1949 tillträdde min tjänst i Bergshammars församling, fanns i kyrkan en orgel, byggd 1854 av P. L. Åkerman och G. Andersson. Den hade sex stämmor och bihangspedal. Som många orglar från den tiden var den ganska klumpigt byggd, stor till omfånget och hårdspelad. Frågan om en ny orgel hade varit aktuell något år, och jag hade därför goda förhoppningar om att få en ny orgel. Under min tjänstgöring i Leufsta Bruk hade jag vid många tillfällen kommit i kontakt med läkaren (under senare tid kallad *orgelforskaren*) Einar Erics, Han arbetade vid den tiden med en inventering av gamla kyrkorglar i vårt land. I flera fall satte han stopp för ombyggnader av orglar, som hade blivit utdömda av experter. Jag bad därför prosten Ebbe Landén att skriva till Einar Erics angående Bergshammars orgel, och svaret blev att orgeln inte var av sådant värde att det förelåg hinder för en ombyggnad eller nybyggnad.

I december 1949 fick Tuna kyrka en ny orgel, och i samband därmed aktualiserades frågan om ny orgel även i Bergshammar. Musikdirektör Waldemar Åhlén och orgelbyggare Mårtensson var i Tuna vid orgelinvigningen, och Mårtensson, som 1946 hade byggt orgel även i Lunda kyrka, lovade då att redan följande år bygga orgel i Bergshammar, om han fick uppdraget. Waldemar Åhlén upprättade då ett förslag, som innebar att vi skulle behålla den gamla fasaden och även den gamla luftlådan och bygga ett spelbord vid orgelns norra sida. Orgeln skulle då bli pneumatisk, vilket var det vanliga vid alla orgelbyggnader vid den tiden.

I min tidigare tjänst hade jag haft förmånen att få tjänstgöra vid den berömda Cahmanorgeln i Leufsta Bruks kyrka. Där hade jag kommit i kontakt med många orgelkännare, som kom dit för att studera denna märkliga orgel. Bland dessa vill jag särskilt nämna doktor Einar Erics och professor Alf Linder. Jag fick då höra om pneumatiska system, som inte fungerade och var förkastliga i flera avseenden. Alla var ense om att det enda riktiga var att bygga mekaniska orglar, som man hade gjort i äldre tider. Då Alf Linder var i Leufsta Bruk 1948 för en radioinspelning på Cahmanorgeln, berättade han för mig, att de skulle bygga en stor helmekanisk orgel i Oskarskyrkan i Stockholm, där han var organist. Denna orgel innebar en vändpunkt för svenskt orgelbyggeri.

Jag framförde mina synpunkter för Waldemar Åhlén, och han var inte ovillig att gå in för en mekanisk orgel. Men då vi talade med orgelbyggare Mårtensson om mekanisk orgel, sade han, att något så föråldrat skulle han aldrig befatta sig med. Någon svensk orgelbyggare, som byggde mekaniska orglar vid denna tid, kände jag inte till. Däri var danskarna föregångare. Oskarskyrkans orgel byggdes av Marcussen & Son i Aabenraa. Senare fick jag veta, att orgelfirman Th. Frobenius, Köpenhamn, hade byggt en mekanisk orgel i Östra Ryd norr om Stockholm. Jag tog kontakt med kantorn där, Knut Danielsson, och blev bjuden dit på våren 1950. Jag satt flera timmar och spelade på den orgeln. Jag kunde konstatera, att denna Frobeniusorgel var ett mycket fint instrument, som var behagligt att spela på.

Sedan musikdirektör Waldemar Åhlén upprättat ett förslag till en mekanisk orgel, anhöll vi om anbud från orgelfirmorna Marcussen & Son samt Th. Frobenius. Endast

den senare lämnade anbud. Jag besökte orgelfirman Frobenius sommaren 1951 och fick studera en orgel, som de byggt i Danmark och även en orgel i en kyrka i närheten av Helsingborg. Firman ingav förtroende, och jag fick beställa en fläkt till den gamla orgeln från Frobenius. I Bergshammars kyrka hade aldrig funnits någon fläkt. Det var kyrkvaktmästarens uppgift att trampa orgeln vid gudstjänsterna, och vid övningsspelning måste jag själv besvära någon, som hjälpte mig med den saken. Kyrkvaktmästare Erik Nilsson var dock mycket välvillig och hjälpte mig i de flesta fall. Våren 1952 inmonterades fläkten, och sedan kunde jag övningsspela vilken tid på dygnet som helst. Fläkten skulle sedan användas i en ny orgel, som jag hade förhoppning om att få i en snar framtid.

Th. Frobenius ville emellertid inte gärna bygga enligt W. Åhléns förslag, som innebar att den gamla luftlådan skulle behållas. Jag förstod Frobenius mycket väl i den saken, och firman lämnade ett anbud på en helt ny orgel med två manualer och 14 stämmor. Anbudet låg på 53.000 kronor. Detta ansåg kyrkorådet vara för dyrt. Pneumatiska orglar från samma tid kostade knappt hälften så mycket. Kyrkorådet ansåg, att den gamla orgeln fick duga, och orgelfrågan blev lagd på is.

Någon tid senare tog Bergshammars Arbetarekommun upp orgelfrågan på sitt partimöte. Flera av Arbetarekommunens medlemmar var med i kyrkokören, bl. a. Elna Karlsson och Gunnar Björkqvist, och de var alla intresserade av att kyrkan skulle få en ny orgel. Vid den därpå följande kyrkostämman deltog en stor del av Arbetarekommunens medlemmar. Gunnar Björkqvist förde deras talan, och beslutet blev, att en ny orgel skulle byggas, även om kostnaden översteg 50.000 kronor. Då det nu var klart, att en helt ny orgel skulle byggas, ansåg kyrkorådet, att vi borde infordra något mera anbud än det vi fått från Th. Frobenius. Nu hade även en del svenska orgelbyggare börjat bygga mekaniska orglar, bl. a. Åkerman & Lund i Hölö och Olof Hammarberg, Göteborg. Vi anhöll om anbud från dessa, men endast Åkerman & Lund hörde av sig och lämnade anbud på en tvåmanualig orgel med 14 stämmor. Den var några tusenlappar billigare än Frobenius orgel.

1953 deltog jag i en tredagarskurs i orgelbyggeri, som hölls i Stockholm och Uppsala. Där var föreläsningar av tyska, danska och svenska orgelbyggare. Vi fick också studera och lyssna till en mindre orgel i Uppsala domkyrka och den stora orgeln i Oskarskyrkan, båda byggda av Marcussen & Son i Aabenraa. Då jag talade med kolleger om våra orgelproblem, fick jag av många rådet: " Tala med Grönlund ! " Det var för mig ett nytt namn i fråga om orgelbyggeri. Olof Grönlund var där, och vid en föreläsning satt jag bredvid honom. Men under min tid i Leufsta Bruk hade jag lärt känna tre orgelbyggare, som alla gjorde dåliga arbeten. En av dem var en ren skojare, som lurat många församlingar att skriva kontrakt och betala förskott men inte lämnat något för pengarna. Därför ville jag inte blanda in Grönlund i vårt orgelbygge, förrän vi fått referenser om honom. Prosten Gunnar Mimer ringde då till domkyrkoorganist Gunnar Weman i Uppsala, som gav Grönlund de bästa rekommendationer. Vi kallade då på honom, och han kom efter någon dag till Bergshammars kyrka och gjorde några mätningar. Följande år (1954) kom ett förslag med ritning på en vacker orgel med klassisk uppställning av piporna. Priset var ungefär detsamma, som Frobenius lämnat, men Grönlunds förslag innebar två stämmor mera.

Vid denna tid invigdes en ny orgel i Västerljung, byggd av Åkerman & Lund. Alf Linder var kontrollant. Jag tog våra tre förslag med mig och åkte till Västerljung på orgelinvigningen och visade dem för Alf Linder. Han framhöll att vi inte skulle tveka i valet av orgelbyggare. Enligt honom stod Grönlund i särklass.

Under resa söderut gjorde Carl-Eric Hedin ett besök hos Th. Frobenius och försökte pressa deras pris. Det lyckades inte. Firman hade lagt ned mycket arbete i sina förslag, först förslag till ombyggnad och sedan förslag till ny orgel. Kyrkorådet beslöt därför att betala 1000 danska kronor till firman, om deras förslag inte blev antaget. I kyrkorådet talade en del för att vi skulle välja Åkerman & Lunds orgel, som var den billigaste, men valet föll ändå på Grönlund. I detta beslut hade jag starkt stöd av kyrkoherde Gunnar Mimer, som var kyrkorådets ordförande.

När Olof Grönlunds ritning kom till byggnadsstyrelsen kunde hans förslag till orgelfasad inte godkännas. Olof Grönlund var inte glad, men han ritade om fasaden till arkitektens belåtenhet, och sedan berättade han för mig, att han låtit arkitekten skriva sitt namn under ritningen. " Då går förslaget säkert igenom. " sa han.

På hösten 1956 påbörjades arbetet med orgeln i Gammelstad, Luleå, men någon vecka senare, närmare bestämt den 15 oktober, avled Olof Grönlund helt hastigt, 46 år gammal. Hur skulle det nu gå med orgelbygget i fortsättningen? Vem skulle kunna intonera orgeln? Olof Grönlund intonerade själv sina orglar. Vi fick dock snart veta,

att Olof Grönlund ett halvår före sin död hade låtit anställa två orgelbyggare, nämligen Walter Thür från Österrike och Hans Heinrich från Västtyskland. Arbetet kunde alltså fortsätta, och chef för firman blev Olof Grönlunds bror, Gustaf Grönlund.

I februari 1957 kom orgeln med järnvägsvagn från Gammelstad, Luleå. Samtidigt anlände Henry Häggqvist och Hans Heinrich. Deras uppgift var att riva ned den gamla orgeln och montera upp den nya. Några dagar senare kom Walter Thür, och det blev han som i samarbete med Hans Heinrich intonerade orgeln.

Många kom till kyrkan under arbetets gång och beundrade det fina snickeriet och de många vackra träslagen: Orgelhuset i vacker norrländsk fura, spelbord i valnöt, registerandrag i päronträ, undertangenter i jakaranda, övertangenter i lönn, pedalerna i ek och luftlådor samt bälgbord i mahogny.

Orgeln har följande disposition:

Huvudverket

Rörflöjt	8'
Principal	4' (i fasaden)
Nachthornsgedackt	4'
Valdflöjt	2'
Scharf	5 kor

Öververket

Gedackt	8'
Spetsflöjt	4'
Principal	2'
Kvinta	1 1/3'
Cymbel	4 kor
Dulcian	8' (i fasaden)

Pedalverket

Subbas	16' (delvis i fasaden)
--------	--------------------------

Oktava	8'
Skalmeja	4'
Kvintadena	2'
Fagott	16'

Öppnar man luckorna och begrundar orgelns inre, finner man också där ett gediget hantverk. Orgeln har fyra luftlådor, byggda i mahogny, med tillhörande bälgar.

Huvudverket och öververket har parallellfaltsbälgar.

Pedalverket, som är placerat vid orgelns båda sidor, har därför två luftlådor med tillhörande bälgar, av typen kilbälgar. Det är en fröjd att se, hur omsorgsfullt arbete har skapat varje del av orgeln: piporna, luftlådorna, bälgarna och trämekaniken.

Alltsammans är ett beundransvärt hantverk från en tid då svenskt orgelbyggeri kanske var som allra bäst.

Många har undrat över att en så liten kyrka har en så stor orgel. Förklaringen ligger i att Olof Grönlund ville bygga ett fullständigt orgelverk, där vart och ett av de tre verken hade ungefär lika många stämmor. Eftersom man i kyrkorådet ansåg 50000 kronor vara dyrt för en orgel, bad jag flera gånger Olof Grönlund att upprätta ett billigare förslag med mindre antal stämmor, men det ville han inte lyssna till. Han hade inte byggt en orgel så långt söderut tidigare, och därför ville han - som han själv sade - bygga en fullständig orgel. Han ville absolut ha en skalmeja 4' och en fagott 16' i pedalen. Dessa två röststämmor har väckt förvåning, men de finns där tack vare Olof Grönlund, och säkert är att vi fått dem gratis.

Metallpiporna är handtillverkade av plåt, som är gjuten och hyvlad på orgelbyggeriet i Gammelstad. En sak som gör orgeln särskilt värdefull är pipornas placering i C - ciss. Det betyder att t.ex. i pedalen finns den största pipan (c) vid orgelns vänstra (södra) sida och den näst största pipan (ciss) vid orgelns högra sida. Om man spelar en kromatisk skala, så ljuder varannan ton från vänstra sidan och varannan från den högra, c till vänster, ciss till höger, d till vänster, diss till höger o.s.v. Detta är en klassisk uppställning. Den förekommer också i den berömda Cahmanorgeln i Leufsta Bruk.

Målningen av orgeln och duvan ovanför fasadpiporna i huvudverket har utförts av Artur Olander, Bergshammar, under ledning av byggnadsstyrelsen arkitekt.

Orgeln invigdes Palmsöndagen den 14 april 1957 av biskop Gösta Lundström. Se bifogat referat med tidningsnotis (Bilaga 1).

Många kyrkomusiker har besökt Bergshammars kyrka och uttryckt sin beundran för denna orgel. En av de första var musikediktör Jan Pontén, Norrköping. Han var en av de organister, som av Sveriges Radio fått i uppdrag att spela in var sin av Bachs sex orgelsonater, och han bad att få göra inspelningen på Bergshammarsorgeln. Då detta program sändes, lyssnade musikediktör Rune Engso, Eskilstuna, och han skrev genast och bad att få spela in ett program av holländska tonsättare. Två gånger har alltså orgeln fått ljuda i Sveriges Radio.

Orglar från Grönlunds orgelbyggeri blev vid denna tid allt mer efterfrågade. Mitt intresse för dessa orglar gjorde att jag besökte en del kyrkor, där Grönlundsorglar vid denna tid installerades. Bl. a. besökte jag Byske kyrka i Västerbotten, Lidingö kyrka, Västlands kyrka i Uppland och Engelbrektskyrkan i Stockholm.

Stig Rasjö, Hölö, en känd organist och orgelkännare, reste en gång med en kommitté för att studera orglar från senare tid. Han framhöll då för sina medresande, att orgeln i Bergshammar stod i särklass. Han sade: " Detta är en manlig orgel, ett konstverk."

Det är min förhoppning, att Grönlundsorgeln i Bergshammars kyrka ska ljuda i några hundra år. Piporna, som är intonerade utan kärnstick, kommer säkert att ljuda vackrare ju äldre orgeln blir. Då jag på hösten 1978 var inbjuden till Leufsta Bruk för att fira Cahmanorgelns 250-årsjubileum, fick jag ta del av en del handlingar från den orgelns tillkomst. Jag tänkte då: " Händer ingen olycka med orgeln i Bergshammars kyrka, så kan den kanske också få fira 200- och 300-årsjubileum." Med tanke därpå har jag skrivit dessa rader om orgelns historia. Bergshammars församling bör känna tacksamhet till Olof Grönlund, skaparen av orgeln, och därför tar jag med ett par tidningsnotiser, som skrevs i samband med hans bortgång. Jag tar också med en broschyr om orgelforskaren och läkaren Einar Erics, eftersom det var framförallt han, som övertygade mig, att mekanisk traktur är det enda rätta när det gäller orgelbygge. Hade jag inte fått lära känna Einar Erics, så hade jag troligen tackat ja till en pneumatisk orgel, som jag kunde ha fått redan året efter min anställning i Bergshammars församling.

